

HIPPONA DZIŚ

Ruiny starożytnej Hippony leżą około 3 km na południowy zachód od centrum algierskiego portu Annaba. Rozpoznana archeologicznie część antycznego miasta położona jest u ujścia rzeki Seybouse do Morza Śródziemnego, nad głęboką zatoką tworzącą naturalny port. Kiedy u schyłku IX w. prz. Chr. rozpoczęła się fenicka kolonizacja wybrzeży Afryki Północnej, powstała najpierw Kartagina, a po niej inne fenickie miasta wzdłuż afrykańskiego wybrzeża. Jednym z nich była Hippona, której nazwa pochodzi, być może, od fenickiego słowa Ubbōn, co oznacza port, schronienie. Państwo kartagińskie rosło stopniowo w potęgę, podporządkowując sobie słabszych sąsiadów - plemiona Afrów i Numidów. Jednak stopniowo, poza Kartaginą, na zapleczu jej afrykańskiego państwa, zmieniał się układ sił politycznych. Ekspansja kartagińska przyspieszyła bowiem proces formowania się królestw lokalnych zwanych najczęściej numidyjskimi, z których królestwo Massyliów graniczyło od południowego zachodu z terytorium kartagińskim. Doszło ono do największej potęgi w III w. prz. Chr., a jego władca Masynissa, jako sojusznik Rzymu, powiększył terytorium państwa kosztem ziem osłabionej po II wojnie punickiej Kartaginy. Właśnie z początków III w. prz. Chr. pochodzą pierwsze, archeologicznie uchwytnie ślady osadnictwa miejskiego na terenie Hippony. Miasto było obok stołecznej Cyrty rezydencją królów numidyjskich i dlatego nazwano je Hipponą Królewską. Po pokonaniu Jugurty, ostatniego wybitnego władcy numidyjskiego i zlikwidowaniu niezależności Numidii w połowie I w. prz. Chr., Hippona dostaje się pod panowanie rzymskie i staje się stolicą nowej rzymskiej prowincji Africa Nova. Po zakończeniu wojen domowych August nadał Hipponie status municypium, a potem Trajan podnosi ją do rangi kolonii. W okresie cesarstwa Hippona odgrywała ważną rolę w zaopatrzeniu Rzymu w zboże i oliwę, gdyż w okolicy miasta znajdowały się liczne fundi, czyli wielkie majątki rolne produkujące zboże na eksport. Centrum miasta stanowiło forum, ośrodek życia politycznego i religijnego. Miało ono kształt wydłu-

żonego prostokąta i zbudowane zostało za panowania Wespazjana przez prokonsula C. Pacjusza Africanusa. Otaczały je z trzech stron portyki, ulubione w Afryce, gdyż chroniły odwiedzających forum przed słonecznym żarem. Nie opodal leżało centrum handlowe z licznymi sklepami i warsztatami rzemieślniczymi. Wśród innych budowli publicznych, odsłoniętych w Hipponie, na uwagę zasługuje teatr, odsłonięty tylko częściowo oraz dwie wielkie łaźnie z epoki Sewerów. Podstawową masę mieszkańców Hippony stanowiła ludność pochodzenia libijskiego, wśród której głęboko zakorzeniła się punicka mowa, religia i kultura. Jednak u schyłku I w. arystokracja municypalna zaczęła odwracać się od kultury punickiej romanizując się szybko, a kultura punicka stała się obok kultury autochtonicznej, libijskiej, kulturą mas wiejskich słabo zromanizowanych. Kultura ta okazała się jednak niezwykle żywotna wśród mas ludowych, a o jej trwałości świadczy wiadomość podana przez św. Augustyna, że jeszcze na początku V w. wiejskie gminy chrześcijańskie w rejonie Hippony nie mogły obejść się bez kapłanów władających językiem punickim.

O początkach chrześcijaństwa w Hipponie nie mamy żadnych pewnych wiadomości. Być może gmina chrześcijańska pojawiła się w mieście w początkach III wieku. Pierwszym znanym z imienia biskupem Hippony był św. Teogenes, który brał udział w synodzie w Kartaginie w 256 roku. Biskup ten wraz z 36 wiernymi poniósł śmierć męczeńską podczas prześladowania chrześcijan za panowania Waleriana w styczniu 259 roku. Chrześcijaństwo czyniło w III w. szybkie postępy w Afryce, szczególnie w miastach, i władze uznawały je za zagrożenie dla rzymskiego porządku. W roku 250 cesarz Decjusz nakazuje wszystkim obywatelom uczestniczenie w uroczystym składaniu ofiar bogom w celu umocnienia jedności państwa. Odmowa powoduje represje, pojawia się problem odstępców. Problem odstępców i traditores zaostrzył się szczególnie podczas prześladowań za panowania Dioklecjana i coraz wyraźniej zaczął dzielić afrykańskie chrześcijaństwo na dwa wrogie obozy, aby w roku 312 doprowadzić do rozłamów w jego łonie. Każdy z dwu powstałych Kościołów głosił, iż jest jedynym, prawdziwym i powszechnym - katolickim, toteż terminu katolicki używa się w odniesieniu do oficjalnego Kościoła rzymskiego, walczącego z Kościołem schizmatyckim. Walce z donatystami poświęcił wiele wysiłku najsłynniejszy biskup

Hippony - św. Augustyn, który został wybrany na rządcę diecezji w 396 roku. Gdy obejmował we władanie swą diecezję, donatyści stanowili w niej większość i biskup musiał prowadzić z nimi uporczywą walkę. Polemice z donatystami poświęcił on znaczną część swej imponującej twórczości literackiej, zwalczając ich przede wszystkim słowem jako znakomity kaznodzieja. Kulminacyjnym momentem w walce z donatyzmem była publiczna dysputa między biskupami donatystycznymi a katolickimi podczas synodu w Kartaginie w 411 roku. Miała ona rozstrzygnąć, który z dwóch Kościołów jest prawdziwy, a zatem jedynie legalny. Biskupom katolickim przewodzili św. Augustyn, biskup Hippony i Aureliusz, biskup Kartaginy. W wyniku dyskusji donatyzm został potępiony, a jego zwolennicy poddani represjom, które stopniowo pozbawiły ich znaczenia i punktów oparcia.

Wiosną 429 r. w Afryce Północnej pojawili się germańscy Wandalowie, których najazdu nie zdołała powstrzymać armia rzymska. W 430 roku Wandalowie oblegają Hipponę, gdzie podczas oblężenia 28 sierpnia umiera św. Augustyn. Miasto poddaje się najeźdźcom dopiero po rocznym oblężeniu w sierpniu 431 roku. Słaba armia rzymska nie jest w stanie odeprzeć napastników, których zagony niszczą i rabują kwitnące miasta i wsie Numidii i Afryki Prokonsularnej. Wiele miast zostaje złupionych, zdewastowanych i niemal całkowicie wyludnionych. Los taki spotyka także Hipponę, która ulega degradacji. Panowanie wandalskie we wschodniej części Afryki Północnej trwało ponad stulecie i zakończyło się dopiero w 532 r., kiedy armia bizantyjska przywróciła na ponad sto lat panowanie wschodnich cesarzy nad tą częścią Afryki rzymskiej. Do głosu dochodzą coraz częściej miejscowe autochtoniczne plemiona nomadów lub półnomadów tworzące nietrwałe królestwa i wdzierające się z pustyni na urodzajne tereny za niszczejącym limesem. Przybycie Arabów w połowie VII w. położyło kres późnorzymskiej cywilizacji na terenie Afryki Północnej. Hippona po podboju arabskim egzystuje jako mała miejscina nosząca arabską nazwę Būna, o której wspaniałej przeszłości pamiętają już tylko historycy. W X w. teren antycznego miasta zostaje opuszczony, a nowe miasto arabskie powstaje w miejscu, gdzie dziś leży port Annaba.

Odkrycie wczesnochrześcijańskiej Hippony zawdzięczamy wykopaliskom, które prowadził na terenie antycznego miasta fran-

cuski badacz Erwan Marec. Wyniki wykopalisk w tzw. dzielnicy chrześcijańskiej zostały opublikowane w 1958 roku¹. Dominującą budowlą w tej części miasta była trzynawowa bazylika orientowana na północny zachód, której wymiary wynoszą 37,5 m długości i 18,5 m szerokości. Kościół miał kształt wydłużonego prostokąta zakończonego wydłużoną absydą. Wnętrze podzielone było na trzy nawy dwoma rzędami prostokątnych słupów po 10 w rzędzie. Słupy te, stojące w odległości 2,5 m od siebie, zbudowane były z bloków kamiennych pokrytych prawdopodobnie malowaną zaprawą. Ściany zewnętrzne kościoła wykonane były ze zwykłych kamieni i wzmocnione co 2 m odcinkami wykonanymi z bloków piaskowca. Na podstawie znalezionych we wnętrzu kościoła fragmentów dachówek można przypuszczać, że dach miał konstrukcję drewnianą krytą dachówkami. Absyda miała 8,5 m szerokości i 7 m głębokości i przykryta była półkopułą wykonaną z naczyń glinianych zatkniętych jedno w drugie i spojonych zaprawą. W części prostokątnej absydy znajdowały się przejścia do pomieszczeń bocznych, a w części wyokrąglonej murowana ława dla duchowieństwa, która miała 45 cm wysokości i 52 cm szerokości, a w środku na osi budowli, była przerwa dla tronu biskupa. Posadzkę absydy wyniesiono około pół metra nad poziom nawy głównej, zaś przestrzeń dookoła ołtarza wydzielono prawdopodobnie od reszty kościoła przy pomocy niskich murków. Około 1,5 m przed tymi murkami odsłonięta była w nawie głównej kościoła kamienna podbudowa o wymiarach 3,8 x 3 m, na której ustawiano podium dla lektora. Wnętrze kościoła pokrywały mozaiki podłogowe, których styl pozwolił ustalić lata budowy. Bazylika powstała prawdopodobnie między latami 324-362, gdy miejscowy biskup otrzymał subwencję na rozbudowę starszego kościoła. Obok kościoła, przy jego wschodniej ścianie, zbudowano baptysterium. Zespół ten składał się z trzech pomieszczeń - sali z basenem chrzcielny, podłużnej sali zakończonej absydą i sali z mozaiką. Basen chrzcielny miał głębokość jednego metra i wymiary 1,35 x 1,95 m. Nad basenem umieszczone było cyborium wsparte na czterech murowanych kolumnach. W dnie basenu stwierdzono kanały do odpro-

1 E. Marec, *Monuments chrétiens d'Hippone ville épiscopale de Saint Augustin*, Paris 1958.

wadzania wody. Sala z absydą, przylegająca do sali chrzcielnej od północy, pełniła prawdopodobnie funkcję katechumeneum, a sala z mozaiką, leżąca obok, była consignatorium. W pobliżu bazyliki znajdował się klasztor oraz kaplica w formie trichory.

W pismach św. Augustyna można znaleźć liczne informacje o chrześcijańskich budowlach sakralnych w Hipponie². Lista ich ułożona w porządku chronologicznym przedstawia się następująco:

- a/ kaplica z czasów biskupa Teogenesa,
- b/ memoria biskupa Teogenesa,
- c/ bazylika biskupa Leoncjusza /Basilica leontiana/,
- d/ memoria 20 męczenników,
- e/ Basilica maior albo Basilica pacis,
- f/ bazylika donatystów,
- g/ memoria św. Szczepana,
- h/ bazylika 8 męczenników.

Najstarsza kaplica z czasów biskupa Teogenesa została najprawdopodobniej wchłonięta przez późniejszy kościół katedralny i nie pozostał po niej żaden ślad. Memoria ku czci biskupa Teogenesa zbudowana po jego męczeńskiej śmierci w 259 r. oraz memoria ku czci 20 męczenników wzniesiona po ich śmierci w 304 r., znajdowały się, jak przypuszcza E. Marec, na cmentarzach poza murami miasta, gdzie leżała także bazylika 8 męczenników wzniesiona przez kapłana Leporiusza w latach 425-426. Bazylika donatystów leżała prawdopodobnie w innej, nieodsłoniętej dotychczas części miasta. E. Marec uważa, iż bazylikę biskupa Leoncjusza należy utożsamiać z tzw. "kościółem o pięciu nawach", który położony jest po drugiej stronie szerokiej ulicy, vis à vis trzynawowej bazyliki. Budowla ta, jego zdaniem, powstała przez powiększenie pierwotnego kościoła domowego i do niej należy odnosić określenie antiqua ecclesia spotykane w tekstach św. Augustyna. Jednak plan tej budowli odbiega bardzo od planu wykształconej bazyliki wczesnochrześcijańskiej³. Wielka trzynawowa bazy-

2 O. Perler, L'Église principale et les autres sanctuaires chrétiens d'Hippone-la-Royale d'après les textes de saint Augustin, REAug 1/1955/ 299-343; E. Marec, dz.cyt., 215-234.

3 Jean Lassus w przedmowie do książki E. Mareca wyraża wątpliwości co do chrześcijańskiego charakteru tej budowli.

lika dominująca w tej części miasta to, jak uważa E. Marec, kościół, który występuje w tekstach św. Augustyna jako basilica pacis lub basilica maior, i należy go identyfikować jako kościół katedralny. Położona nieopodal trichora jest prawdopodobnie wzniesioną przez diakona Erakliusza w 425 r. memoriał ku czci św. Szczepana, protomęczennika.

Dzięki badaniom archeologicznym prowadzonym na terenie starożytnej Hippony dobrze poznano dzielnicę chrześcijańską z jej główną budowlą - kościołem katedralnym. Uważna lektura tekstów św. Augustyna pozwala nam tchnąć życie w odsłonięte ruiny i umiejscowić w ich murach wiele wydarzeń z życia sławnego biskupa, który ponad 30 lat kierował kościołem w Hipponie.

Tadeusz Gołgowski - Warszawa

DE HIPPONE REGIO

/Argumentum/

Hac in dissertatiuncula historia necnon monumenta archaeologica antiqui Hipponis Regii tempore S. Augustini vigentia breviter exponuntur.